

KAFALI

A R M A Ğ A N I

Kafalı Armağanı
Komisyon

Akçağ Yayınları / 400
Armağan Kitaplar / 1

ISBN 975-338-385-1

© Bu kitabın bütün hakları Akçağ A.Ş.'ne aittir.

Sayfa Düzeni / Akçağ Dizgi Ünitesi
Kapak / Emin Bebek
Baskı / Burak Matbaası 255 09 94
2002-Ankara

Genel Yönetmen / Hüseyin Hüsnü Yazıcı
Yayın Yönetmeni / Ahmet Tülek

Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş.
Tuna Cad. 8/1 06420 Kızılay – Ankara
Tel: (312) 432 17 98 – 433 86 51
Faks: 432 28 52

www.akcag.com.tr
akcag@akcag.com.tr

ATATÜRK'ÜN DEVLETÇİLİK İLKESİ:

HEDEF VE UYGULAMALAR

Doç. Dr. Mustafa TURAN*

Türk İstiklâl Harbi Türk milleti için var olmak ve var kalmak mücadelesidir. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren kendisini toparlayamayan Osmanlı Devleti, XX. yüzyıl başlarında mukadder olan sona gelmiştir. Birinci Dünya Harbi sonunda devlet, imzaladığı mütareke ile sadece ateş kesmiş olmuyor, fiilen ve hukuken varlığına da son vermiş oluyordu. Nitekim çok geçmeden imzalanan Sèvres Antlaşması ile de bu husus tescil edilmiş olacaktır. Mesele “Şark Meselesi” çerçevesinde değerlendirilirse, yaşam hakkı elinden alınmak istenen sadece Osmanlı Devleti değil, onu yıllarca yüceltmış, onun uğrunda her şeyini feda etmekten çekinmemiş olan Türk milletidir. Ancak Birinci Dünya Harbi boyunca cephelerdeki mücadeleler göstermiştir ki, var olmak inisiyatifini kaybeden Osmanlı Devletidir. Türk Milleti, bu çetin mücadele boyunca var olduğunu ve var kalmak istediğini göstermiştir. Harp boyunca na-müsait şartlar cereyan eden mücadelede Türk milleti, hür yaşamak azmiyle sonu geldi denildiği bir anda yaşayacağını ispat etmiştir. Birinci Dünya Harbi sonunda savaş, Türk milleti için bitmeyecek, yeniden başlayacaktır. Artık bu savaş, Atatürk'ün liderliğinde Türk milletinin her bakımdan bağımsız bir devlet kurma yolunda vereceği bir savaş olacaktır.

“Hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir. Bence bir millette şeref, haysiyetin, namusun ve insanlığın vücut ve beka bulabilmesi mutlak o milletin hürriyet ve istiklâlîne sahip olması ile kaimdir. Ben yaşayabilmek için müstakil bir milletin evladı kalmalıyım. Bu sebeple Milli istiklâl bence bir hayat meselesidir. Millet ve memleketin menfaatleri gerektirdiği takdirde, milletlerden her biri ile dostluk ve siyasi münasebetleri takdir ederim. Ancak benim milletimi esir etmek isteyen herhangi bir milletin de bu arzusundan vazgeçinceye kadar; amansız düşmanıyım.” diyen Atatürk'ün¹ hassasiyetle üzerinde durduğu mesele, şüphesiz ki “*Milli İstiklâl*” dir.

9 Eylül 1922 tarihinde neticelenen Büyük Zafer, Milli Mücadele'nin tamamlandığı anlamına gelmiyordu. Zira başta Atatürk olmak üzere zaferi kazananları iki önemli mesele bekliyordu. Birisi kazanılan zaferi şerefli bir barış ile taçlandırmak ikincisi de ayakta kalabilecek sistemin oluşmasıdır. Nitekim çetin bir diplomatik mücadeleden sonra Lozan'da yapılan antlaşma ile Türk zaferi şerefli bir barışla taç-

* Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

¹ İsmet Giritli, “Kemalizm Milli Hakimiyet ve Cumhuriyet Demektir”, *Atatürk Yolu*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1987, s. 116.

landırılacak ve Cumhuriyet ilan edilecektir. Cumhuriyetin ilânıyla kabul edilen rejim Atatürk'ün ilkeleriyle sağlam temellere oturtulmaya çalışılacaktır.

Atatürk, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılık ilkelerini ortaya koyarken muhakkak ki, Türk milletinin milli birlik ve beraberlik içinde tam bağımsız olmasını istiyordu.

Atatürk'ün bağımsızlıktan anladığı "*Tam Bağımsızlık*"tır. Daha 1921 Haziranında Fransız Hükümetinin temsilcisi Franklin Bouillon ile yaptığı görüşmesinde Atatürk, bu konuda şunları söylemiştir: "*İstiklal-i tam, bizim bugün deruhte ettiğimiz vazifenin ruh-ı aslisidir. Bu vazife, bütün millete ve tarihe karşı deruhte edilmiştir... Biz yaşamak isteyen haysiyet ve şerefiyle yaşamak isteyen bir milletiz... İstiklal-i tam denildiği zaman bittabi siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, harsî ve ila... her hususta istiklal-i tam ve serbesti-i tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklalden mahrumiyet, millet ve memleketin mana-yı hakikisiyle bütün istiklalinden mahrumiyeti demektir.*"² Atatürk'ün bu sözleri, daha sonra ortaya koyduğu ilkelerin temel esasını teşkil edecektir.

Milli bağımsızlığın ilk şartlarından biri milli birlik ve beraberliktir. Çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkabilmesi ve dünya milletleri içinde itibarlı yerini alabilmesi için Türk milletinin mutlaka milli birlik ve beraberlik içinde bulunması gerekmektedir. "*Bizim yolumuzu çizen; içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir de milletler tarihinin binbir facia ve ızdırıp kaybeden yapıklarından çıkardığımız neticelerdir.*" sözleriyle Atatürk³ tarihî bir tespitte bulunduktan sonra "*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*" sözleriyle de dış politikadaki temel ilkeyi ortaya koymuştur.

1937 yılından itibaren Anayasalarımızda yer alan ve Atatürk İlkeleri olarak bilinen ilkeler, genellikle Atatürk'ün çeşitli zamanlarda ve türlü vesilelerle söylediklerinden, ya aynen alınmış veya bu sözlerden esinlenerek tanımlanmıştır. Bu ilkeler ilk defa Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 10 Mayıs 1931 tarihli 3. Büyük Kongresi'nce kabul edilmiştir. Partinin 1935'teki 4. Kurultayı'nda ise bu ilkeler ilk defa Cumhuriyet Halk Partisi'nin programının girişinde, "*Partinin güttüğü bütün esaslar Kemalizm prensipleridir.*" şeklinde bir ideoloji çerçevesi içerisine dahil edilmiştir. Ayrıca 1935 kurultayında parti programı ve ilkeler Türkçeleştirilmiştir. Bundan sonra 1937 yılında da Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 2. maddesine aktararak anayasalarda yer almaya başlamıştır.⁴

Atatürk'ün Devletçilik ilkesinin tarihi temelleri üzerinde kısaca durmak, yukarıda bahsettiğimiz ilkelerle Devletçilik ilkesi arasındaki münasebeti vurgulamak açısından önemlidir. Sosyal ve iktisadi konularda sürekli bir ilgilin Atatürk'te gençlik yıllarında başladığı ve hayatı boyunca devam ettiği bilinmektedir. Sosyal bilimlerin ve iktisadın en önemli kaynağı muhakkak ki tarihtir. Atatürk'ün genellikle tari-

² Kemal Atatürk, *Nutuk*, (1919-1927), TTK yay., Ankara, 1989, s. 415-416.

³ *Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, MEB yay., C. I, İstanbul, 1988, (=Atatürkçülük I), s. 154.

⁴ Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm, Demokrasi*, İstanbul, 1990, s. 133.

he, muhtelif milletlerin tarihinin yanı sıra özellikle Osmanlı tarihine ilgi duyması iktisadi düşüncesinin oluşmasında ve milletlerin tarihinde iktisadın taşıdığı önemi kavramasında büyük etken olmuştur. İzmir İktisat Kongresi'nin açılışında (17 Kasım 1923) yaptığı konuşmasında Atatürk, Türk tarihi incelenirse, yükseliş, çöküş nedenlerinin bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığını anlaşıldığını, tarihimizi dolduran zaferlerin veya bozgunların tamamının, meydana geldikleri devirlerdeki iktisadi durumumuzla ilgili olduğunu belirtiyor; Fatih zamanında Cenevizlilere ve Patriğe verilen imtiyazlar ile açılan yolun, daha sonra daima genişlemiş olduğunu ifade ediyordu. Atatürk yabancılara verilen müsaade (imtiyazların) kelimesinin Kapitülasyonlar kelimesiyle tercüme edilmiş olduğunu belirtiyor ve *"Kapitülasyon kelimesi bir kale içinde muhasara olunan esbab ve vesaiti tedafüyesini kullandıktan sonra arzı teslimiyete mecbur olanlar hakkında kullanılan bir kelimedir."*⁵ tanımıyla bu husustaki tepkisini ortaya koyuyordu. Atatürk, konuşmasının devamında şunları söylemiştir: *"... ecnebler yalnız bu hukuku muhafaza ile de iktifa etmediler. Belki her gün onları biraz daha tezyid etmek için çareler aradılar ve buldular. Anasırı dahiliye muhafazaya muktedir oldukları teşkilatı dahiliyelerine istinaden, haricin daima teşvikine ve tergibatına ve müzaheretine sığınarak devletin ve unsuru asliyesinin imhasıyla siyasi mevcudiyet iktisabı için çalışmaktan geri durmadılar. Ecnebler bir taraftan anasırı dahiliyeyi teşvik ediyorlardı, diğer taraftan da kendileri müdahale ediyorlar ve her müdahalede yine devlet ve milletin aleyhine olmak üzere yeni yeni bir takım imtiyazlar, haklar alıyorlardı. Bu takibatı mütemadiye altında zaten fakir düşmüş olan anayurtta, unsuru asli devlete verebilecek parayı güç tedarik ediyordu. Halbuki tacidârlar, saraylar, babîâliler behemehâl debdebeye, dârâta malik olabilmek için her ne bahasına olursa olsun, bu parayı tedarik etmek çaresine düşmüşlerdir. O çareler de istikrazlar oldu. O kadar çok istikrazlar yapıyordu ki bunların faizlerini de ödemek mümkün olamadı. En nihayet bir gün Osmanlı Devletinin iflasına hükmettiler. Umuru maliyesi hemen kontrol altına alınmış ve başımıza duyûn-ı umumiye belası çökmüş bulunuyordu.... Arkadaşlar! Son tevakkuf ettiğim noktada artık Osmanlı Devleti hakikatte ve fiilen mahrumu istiklal bir hale getirilmişti. Filhakika bir devlet ki kendi tebaasına vazettiği bir vergiyi ecnebilere vazedemez. Gümrük muamelatını, rûsûmunu memleketin ve milletin ihtiyacına göre tanzim etmekten memnudur. Ve bir devlet ki fazla olarak ecnebler üzerinde hakkı kazasını tatbikten mahrumdur. Böyle bir devlete bittabi müstakil denilemez. Devletin ve milletin hayatına vuku bulan müdahale yalnız bu kadar değil daha fazla idi.... Arz ettiğim gibi hakikatte devlet istiklalini çoktan kaybetmişti ve Osmanlı ülkesi ecneblerin serbest bir müstameresinden başka bir şey değildi ve Osmanlı halkı içindeki Türk Milleti de tamamen esir bir vaziyete getirilmişti."*⁶ Atatürk'ün bu ifadelerinde iktisadi bağımlılığın bir milletin tam bağımsızlığına nasıl hâle getirdiği ve getirebileceği anlaşılmaktadır.

Bu tarihi tecrübeden sonra aynı hatalara düşülmemesi yönünde tedbirlerin alınması tabiidir. Bu itibarla Atatürk'ün diğer ilkelerinde olduğu gibi Devletçilik il-

⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (1906-1938), (Toplayan: Nimet Arslan), C. II, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü yay., 3. bsk., Ankara, 1981, s. 102.

⁶ Söylev II, s. 103-104.

kesinde de mevcut imkânlar göz önünde bulundurularak ve istikbâle matuf kendine özgü bir sistem vazedilmek istenmiştir.

İstiklal Harbinin en kızgın döneminde Atatürk'ün, savaş sonrası bağımsız yeni Türkiye Devletinde uygulaması gereken iktisat politikasının hazırlanması için Ziya Gökalp başkanlığında özel bir heyet kurmuş olması ile Cumhuriyetin ilanından sekiz ay kadar önce İzmir İktisat Kongresinin toplanması, iktisadî hususlara verilen önem açısından kayda değerdir. Zira Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadelenin başlangıcından sonuna kadar savaşı yürütmek için lazım olan paranın "her damlasını" zorlukla bulabilecekti.⁷ Ayrıca Tekâlif-i Milliye emirleri ile ordunun ihtiyaçlarının karşılanmaya çalışıldığı bir zamanda bir millet için iktisadî gücün ne demek olduğu daha iyi anlaşılır. Nitekim Atatürk, bu hususu şu cümlelerle ifade edecektir: "*Siyasi, askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi muzafferiyetler ile tetviç edilemezlerse husûle gelen zaferler payidar olamaz, az zamanda söner. Bu itibarla en kuvvetli ve parlak zaferimizin dahi temin edebildiği ve daha edebileceği semerâtı nafıayı tespit için iktisadiyatımızın, hakimiyeti iktisadiyemizin temin ve tarsin ve tevsii lazımdır. Efendiler bu kadar feyizli ve bu kadar kuvvetli olan hükümetimizin, düşmansız kalacağını farz etmek doğru değildir. Bu güzel temellerin dahi içine kundak koyarak onu münhedim etmeye çalışacaklar olacaktır. Onun hayatına feyzine karşı suikastlar tertip etmeye teşebbüs edecekler bulunacaktır. Bütün bunlara karşı en kuvvetli silahımız iktisadiyattaki vüsat, resanet ve muvaffakiyetimiz olacaktır. Efendiler, dahil olduğumuz halk devrinin, milli devrin, milli tarihini dahi yazabilmek için kalemlerimiz sapanlar olacaktır. Bence halk devri, iktisat devri, mefhumu ile ifade olunur.*"⁸

Korkut Boratav, Cumhuriyetin ilk yıllarını iktisat politikaları bakımından üç döneme ayırmaktadır:

- 1923-29 Dışa açık, devlet eliyle özel sermayenin teşviki dönemi,
- 1930-32 Özel sermayeye dayanan himayecilik -ithal- ikamesi dönemi,
- 1933-39 Devletçilik-Himayecilik sentezi.⁹

Atatürk, henüz Cumhuriyet ilan edilmeden ve Lozan görüşmeleri kesintiye uğradığı sıralarda, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan İzmir İktisat Kongresinde¹⁰ açış konuşmasını yaparken, iktisadın önemine değindikten sonra kalkınmanın temelini; meslek zümreleri ve yabancı sermaye üzerine oturtmuştur. 1922 yılında yaptığı konuşmada "*Bugünkü mücadelemizin amacı tam bağımsızlıktır. Bağımsızlığın bütünlüğü ise ancak mali bağımsızlık ile mümkündür. Bir devletin mali-*

⁷ Yüksel Ülken, "Atatürk'ün İktisadî Düşüncesi ve Politikası", *Atatürkçülük, Atatürk ve AtaTürkçülüğe İlişkin Makaleler*, MEB. yay., C. II, İstanbul, 1988, s. 274; Milli Mücadele dönemi boyunca Türk iktisadi yapısı konusunda geniş bilgi için bkz. Cihan Duru-Kemal Turan-Abdurrahman Öngeoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, C. I, Ankara, 1982, s. 159 vd.

⁸ Söylev II, s. 107-108.

⁹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde TEK-PARTİ YÖNETİMİ'nin Kurulması (1923-1939)*, Ankara, 1981, s. 187; Korkut Boratav, "1923-1939 Yıllarının iktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu*, s. 41'den nakil.

¹⁰ A. Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, Ankara, 1982, s. 64-65.

yesi bağımsızlıktan yoksun olunca o devletin bütün hayatı kuruluşlarında bağımsızlık felç olur. Çünkü her devlet organı ancak mali kuvvetle yaşar. Milli bağımsızlığın korunması için ilk şart bütçenin ekonomik bünye ile orantılı ve denk olmasıdır.

Bundan ötürü devlet bünyesini yaşatmak için dışarıya başvurmaksızın memleketin gelir kaynakları ile idareyi sağlama çare ve tedbirlerini bulmak lazımdır ve bu mümkündür." diyen Atatürk'ün,¹¹ realist ve pragmatik bir yol takip etmek istediği anlaşılır.

İzmir'de Türk İktisat Kongresi'nin toplanmış olması Türk iktisadi hayatı bakımından büyük bir değer taşımaktadır. Zira bu kongre, ziraat, ticaret, endüstri ve el emeği konularında çok önemli kararlar almış ve oy birliği ile "*Misak-ı İktisadi*"yi tespit ve kabul etmiştir.¹²

Milletin yararına ve kanunlara bağlı olmak kaydıyla özel teşebbüse her türlü kolaylığın gösterilmesinin yanı sıra yabancı sermayenin de aynı hassasiyetle memlekete girmesi düşünülmüştür. Atatürk daha 1922 yılında, kanunlara bağlı olunması şartıyla, ekonomik hususlarda kullanılmak istenilen sermayenin sahiplerine her türlü kolaylığın gösterileceği teminatını veriyordu.¹³ "*Benliğimize, varlığımıza hiçbir zarar vermeksizin, dış sermaye memleketimize girebilir.*" fikrinde olan Atatürk,¹⁴ her medeni devlet gibi dış borçlanmalar yapılmasına lüzum olduğunu, "*biz memlekette, bayındırlığı, üretimi ve halkın refahını temin edecek, gelir kaynaklarımızı geliştirecek verimli borçlanmalara taraftarız*" sözleriyle¹⁵ açıkça belirtiyordu. Atatürk, İzmir İktisat Kongresinde de yabancı sermayeye karşı katı bir tutum izlenmeyeceğini şu sözlerle ifade ediyordu:

"Efendiler, iktisadiyat sahasında düşünürken ve konuşurken zannolunmasın ki biz ecnebi sermayesine hasım bulunuyoruz. Hayır, bizim memleketimiz vasidir. Çok say ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Binaenaleyh kanunlarımıza riayetkar olmak şartı ile ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız ve şayanı arzudur ki, ecnebi sermayesi bizim sayimize ve serveti sabitemize inzimam etsin. Bizim için ve onlar için faydalı neticeler versin; fakat eskisi gibi değil. Filhalka mazide ve bilhassa Tanzimat devrinden sonra ecnebi sermayesi memlekette müstesna bir mevkie malik oldu ve ilmi manasıyla denebilir ki devlet ve hükümet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Artık her medeni devlet gibi, millet gibi yeni Türkiye dahi buna muvafakat edemez. Burasını esir ülke yaptıramaz."¹⁶ Daha sonraki yıllarda yabancı sermayenin ülkeye girdiği görülürse de kalkınmaya istenilen düzeyde bir ivme kazandırdığını söylemek güçtür.¹⁷

¹¹ Atatürkçülük I, s. 423.

¹² Selçuk T. Trak, *İktisat Tarihi*, İstanbul, 1973, s. 478.

¹³ Atatürkçülük I, s. 431.

¹⁴ Aynı eser, s. 443.

¹⁵ Aynı yer; Mete Tunçay, "... bu toplantıda ağır basan özel girişim yanlılığı, Lozan Barış görüşmeleri ile; ilgili ve karşımızda ki Bağlaşık Devletlere güven vermeye yöneliktir." yorumunu yapmaktadır. Bkz. Tunçay, a. g. e., s. 185 dn.

¹⁶ Söylev II, s. 109.

¹⁷ 1924 yılında Türkiye'deki yabancı sermaye toplamının yarıya yakını Alman, dörtte birinden çoğu Fransız, altıda biri de İngiliz'di. ABD'nin payı ise % 2'den azdı. 94 yabancı şirketten 7'si

İzmir İktisat Kongresinde alınan “tavsiye” kararlarından hareketle Cumhuriyet döneminde uygulanacak ekonomik politikanın liberal olacağı söylenebilir. Yani iktisadî kalkınmada ağırlığın özel teşebbüse verilmesi ve devletin rolünün düzenleyicilik ile sınırlandırılması şeklinde ifade edilebilir. Ancak buradan iktisadî kalkınmada devletin konumunun pasif bir biçimde algılandığı sonucu çıkarılmamalıdır. Çünkü ülkede müteşebbis yokluğu ve sermaye sıkıntısı hat safhadadır. Dolayısıyla devlet eliyle bu sıkıntı giderilmeye çalışılacaktır. Liberal olarak nitelendirilebilecek 1923/1931 yılları arasındaki uygulamalardan istenen sonuç alınamamıştır. Bu durumda, dünya ekonomik krizinin de etkisiyle, devletin ekonomi içinde daha fazla yer alması düşüncesi ortaya çıkmıştır. Devletçiliğe ağırlık verilmesinin diğer bir sebebi de Osmanlı borçlarının ödenmesinin kabul edilmesi ve dolayısıyla ödemelerin sıkı bir şekilde kontrol edilmesi gereğidir.¹⁸

Bütün dünyayı saran ekonomik kriz, zaten yavaş tempoda gelişen ülke ekonomisini daha da ağırlaştırmıştır.¹⁹ 1939 yılına kadar sürecek dünya ekonomik krizi döneminde liberal ekonomi ve politikalar cazibesini kaybetmiş, birey karşısında devletin gücü artmıştır. Bu yıllarda ekonomik kriz, üretim fazlalığı ve talep azlığının yarattığı dengesizliğe bağlı olarak sanayileşmiş ülkeleri daha fazla etkilemiştir. Bu durumda ülkelerin içinde bulunduğu şartlar, yeni ve o ülkeye mahsus içe dönük ekonomik sistemler oluşturmalarını gerekli kılmıştır.²⁰ Dolayısıyla devletin ekonomiye müdahale gereği ortaya çıkmıştır.

1929 buhranı ile Türkiye'nin mallarının fiyatları hızla düştüğü gibi tarımda ticarete yönelik üretimi besleyen ve ödemeler dengesindeki kısa dönemli açıkları kapayan ticarî krediler de artık gelmez olmuştur. Sonuçta döviz krizi ortaya çıkmış, Türk lirasının değerinin düşmesi ithalatçıların borç yükünün artmasına yol açmış ve ticaret sektöründe iflaslar yaygınlaşmıştır. Daha 1930 yılında İstanbul ve İzmir'de binden fazla firma iflas ilân etmişti. Bazı köylüler borçlarını ve vergilerini ödeyebilmek için ellerinde ne varsa satıyorlardı. 1929 yılı sonunda özel gümrük vergileri getiren yeni bir dış ticaret rejimi yürürlüğe konmuş ve hükümet koruyucu bir dış ticaret politikası uygulamaya başlamıştır. 1929 krizinin ardından iktisadî hayattaki sarsıntıya karşı dış pazara bağımlılığı asgari düzeye indirmek amacıyla bazı politik tedbirler alınmıştır. Mesela Türk lirasının değer kaybı sırasında yaşanan kargaşa belli bir istikrar kurmak amacıyla döviz kontrolü yapacak bir merci olmadığını göstermişti. Bu sebeple Hükümet, 1930 yılında döviz işlemlerini kontrol edip elinde toplamak üzere Merkez Bankasını kuracaktır.²¹

Yıllar süren savaşlarda yorgun çıkan Türkiye'nin sınırlı ekonomik kaynaklarla bir savaş ekonomisinin gereklerini sürdürebilmesi için de devletin kontrol ve müda-

demiryollarında, 6'sı madencilikte, 23'ü bankacılıkta, 12'si endüstride işliyordu. 35'i ticari nitelikte olup, 11'i belediye imtiyazları kullanıyorlardı. Bunlara ek olarak Cumhuriyetin ilânını izleyen yıllarda ülkenin doğal kaynaklarının işletilmesi için verilen 400 kadar imtiyazın yalnız 10'u gerçekleşmiş diğerleri ise borsada elden ele geçirilmiştir. Bkz. Tunçay, a. g. e., s. 203-204.

¹⁸ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, 1979, s. 269.

¹⁹ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1987, s. 80.

²⁰ Şengül Özerkan, “Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde Devletçilik: Ekonomi Politikası İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IX, S. 27, (Temmuz-Kasım 1993), s. 609.

²¹ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul, 1989, s. 80-82.

halelerini artırması zorunlu olmuştur. Savaştan yeni çıkmış olan ülkede, endüstrinin gelişme zorlukları ve dünya ekonomik bunalımıyla birlikte yabancı yatırımların azalması da bunlara eklenince himayecilik yolu tutulmuştur. Bu politika daha sonra açık bir devletçiliğe dönüşmüştür.²²

Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresinde devletçilikten hiç söz etmemiş, ancak daha sonraki yıllarda izlenecek yeni Türkiye'nin ekonomi politikasını ana hatlarıyla çizmiştir. Devletçi ekonomiden ilk defa İktisat Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey İzmir İktisat Kongresinde söz etmiş, ancak burada fazla bir yankı uyandırmamıştır. 1929 yılında kongrede alınan kararlara uygun olarak devletçilik politikası uzun süre özel sektörü destekleyici bir yol izlemiştir. Ancak bu politika, istenen sonuçların alınamaması ve dünya ekonomik bunalımının da etkisiyle daha sonraki yıllarda sertleşecektir.²³

1931 yılında parti programına dahil edilen Devletçilik ibaresi ve açıklaması daha evvel de kullanılmıştır. Genel olarak Devletçiliğin ilanı hakkında öne sürülen tarih; 30 Ağustos 1930'dur.²⁴ Bu tarihte Başvekil İsmet Paşa, Sivas'ta Ankara-Sivas Demiryolunun açılışı için verdiği nutukta Devletçilik ve mutedil Devletçilikten bahsetmiştir.²⁵

1930 yılına gelindiğinde devletçilik, "*Bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden ve hususi ve ferdî iktisadî teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan sosyalizm prensibine müstenid kolektivizm, komünizm gibi bir sistem değildir.*" şeklinde tanımlanıyor ve bu prensip "mutedil devletçilik" olarak tavsif ediliyordu.²⁶

Atatürk ilkeleri, Cumhuriyet Halk Fırkasının 1931'deki kurultayında ve bazı eklemeler yapılarak 1935 kurultayında "*birkaç sene için değil, istikbâle de şâmil olan tasavvurlarımızın ana hatları*" şeklinde nitelendirildikten sonra bu programlarda da devletçilik şu şekilde tanımlanıyordu: "*Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete ulaştırmak için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadî sahada devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır.*"²⁷

²² Özerkan, a. g. m., s. 611.

²³ Aynı makale, s. 610-611.

²⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 1984, s. 284-285.

²⁵ Emre Kongar, "Devletçiliğin İlanı Üzerine", Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları, 2 Kasım -6 Kasım 1981 Uluslararası Sempozyumu, A. Ü. yay., Ankara, 1983, Türkiye'de uygulanan devletçiliğe, "mutedil devletçilik" denildiği gibi, "karma iktisat", "karma model", "millî iktisat" ve "eklektik model" de denilmektedir. Bkz. Yüksel Ülken, "Atatürk ve İktisat (İktisadi Düşüncesi ve İktisat Politikası)", Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II, YÖK yay., Ankara, 1997, s. 236.

²⁶ Bu tanım, Afet İnan'ın *Yurt Bilgisi Notlarından, Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, adıyla 1930 yılında yayınlanan ders kitabında yapılmıştır. Bkz., Kongar, a. g. b., s. 252; Özer Ozankaya bu kitabı 1929'da Atatürk'ün kendi el yazısı ile yazdığını belirtir. Bkz., Özer Ozankaya, *Cumhuriyet Çınarı*, Ankara, 1995, s. 418.

²⁷ Köker, a. g. e., s. 134: Beşir Hamitoğulları. "Atatürk Devletçiliği ve Daha Sonra Oluşan Saptırıcı İki Akım", I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler), 21-23 Eylül 1987, Ankara, 1994, s. 606.

1931'deki bu tanıma, 1935 yılında 4. Kurultay'da yapılan ekleme ise aynen şöyledir: "İktisad işlerinde devletin alâkası fiilen yapıcılık olduğu kadar, hususi teşebbüsleri teşvik ve yapılanları tanzim ve murakabe de etmektir. Devletin hangi iktisadi işleri fiilen yapacağıнын takdiri, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır. Eğer devletin bu icap yolunda fiilen yapmaya karar verdiği iş, hususi bir teşebbüs elinde bulunuyorsa, bunun alınması her defasında bir kanun yapmaya bağlıdır. Bu kanunda hususi teşebbüsün bu yüzden uğrayacağı zararın devlet tarafından tazmini şekli gösterilecektir. Zararın takdirinde istikbale ait muhtemel kâr düşünülemez."²⁸ CHP'nin 5. kurultayında da aynı ifadeler yer almıştır.²⁹

Bu tanımlarda devletin iktisadi işlerdeki yeri ve fonksiyonu açık olarak belirtilmişse de mesele doğrudan bir müdahalecilik olarak da değerlendirilmiştir. Kaldı ki, devletin iktisadi faaliyetlere katılması veya özel kesimi oluşturması, desteklemesi, sanayileşmeyi başlatması, Cumhuriyet Türkiye'si ile başlayan bir olgu değildir. Ticari ve kuralcı kapitalizmin doktrini olan merkantilizmin önemli ilkelerinden biri de müdahaleciliktir. Dolayısıyla devletin ekonomik faaliyetlere karışması daha XVI. ve XVII. yüzyıllarda görülmektedir. Devletle ve onun yardımı ile gelişen bir faaliyet söz konusudur. Doktrin düzeyinde ise özgürlük, ticaret için en gerekli unsur olup, bu herkese yararlı sandığı şeyi yapmak iznini vermekten çok genel yarara yönelik şeyleri yapma imkânı vermekten ibarettir. Merkantalist dönemde Avrupa'da özellikle İngiltere, Fransa'da devletin ekonomik faaliyetlere müdahalelerde büyük başarılar sağladıklarını ifade etmek gerekir. Osmanlı Devleti zamanında devletin ekonomik faaliyetlere müdahalelerde bulunduğu da bir gerçektir. Ancak her devlet müdahalesini devletçilik saymak yanlış olacağı gibi kamu kesiminin ekonomik büyümesini de devletçilik olarak kabul etmek doğru olmayacaktır.³⁰ Kaldı ki gelişme hamlesi içine giren ülkelerde devlet müdahaleleri; mal ve hizmet üretimi için kamu teşebbüslerinin meydana getirilmesi; doğrudan idari kontrol ve iktisadî planlama şeklinde olabilir.³¹

Ağaoğlu Ahmet, 1926 yılında Hakimiyet-i Milliye'de yayınlanan yazısında "Devlet tabiatıyla devletçidir. Devletçilik devlet mefhumunun içinde mündemiçtir. Fakat asıl mesele devletin bu müdahale selahiyetinin hududunu tayin etmektir."³² sözleriyle müdahalenin sınırlarının belirlenmesi gerektiğine dikkat çekiyordu.

18 Ekim 1932 yılında yayınlanan Cumhuriyet Halk Fırkasının Prensiplerinde Devletçilik, esas olarak ferdin yapamadığını devletin yapması olarak tanımlanmış; iktisat dışında iç ve dış siyasette de devlet korumacılığından söz edilerek kapsam genişletilmiştir.

Buradaki ifadelerden dönemin ekonomik politikasının, o zamanın şartlarına göre biçim kazanan doktriner olmaktan ziyade ülkenin ekonomik sıkıntılarını çözmeye yönelik sosyal adaletçi, pragmatik bir korumacılık anlayışı olduğu anlaşılır.³³

²⁸ Köker, a. g. e., s. 178; Tunçay, a. g. e., s. 448.

²⁹ CHP V. Büyük Kurultayı, Ankara, 1939, s. 88. 89.

³⁰ Hamidoğulları, a. g. b., s. 596-597.

³¹ Mehmet Akif Tural, Atatürk Devrinde İktisadî Yapılaşma ve Celal Bayar, 1920-1938, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay.; Ankara, 1987, s. 105.

³² Özerkan, a. g. m., s. 612.

³³ Aynı makale, s. 613.

Cumhuriyet Halk Fırkasının Genel Sekreteri Recep Peker, III. Kurultay'da programını açıklarken yaptığı konuşmada devletçiliği bu tarihteki niteliklerini belirlerken şunları söylemektedir: *"Programımızda bütün istihsal vasıtalarını devletleştiren serbest ticaret ve mülkiyet tanımayan, serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisat faaliyetlerini benimseyen aşırı devletçilik fikirlerini yol açmayacak bir vuzuh vardır. Ticaret faaliyetlerini serbest tutmakla birlikte yapılması lâzım gelen işlerden şahsi teşebbüslerin başaramayacaklarını veya şahsi teşebbüse bırakılmakta zarar tasavvur ettiklerini devlete yaptırtmak yolunu takip ediyoruz. Devletçilik aleyhine söylenen fikirlerden biri de devlet müdahalesinin serbest çalışmayı tazyik ettiğidir. Fakat gerektiği yerde devlet müdahalesi olmadığı zaman diğer harici şartların hem kazanmak isteyenleri hem de memleketin bütün hayatını tazyik edeceği de söylenebilir... Biz vatana şevketli bir istikbal hazırlayabilmek için devletçilik yükünün altına girmekte isabet görüyoruz. Fırkamız serbest ticaretin ve normal çalışan sermayenin dostudur. Ezici ve gayri meşru istismarcı sermayenin düşmanıyız."*³⁴ Bu ifadelerden devletin ekonomiye müdahalesinin çalışmayı teşvik edeceği ve istismarcı sermayenin önünü keseceği kanaatinin hakim olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra partinin özel kesim tarafından yapamayacağı işler ile özel kesim tarafından yapılmasında memleketin yararına olmayacak işlerin devlet tarafından yapılmasının planlandığı da anlaşılmaktadır.

Bazı araştırmacılar 1920'li yıllardaki müdahalecilikle, 1930'lardaki müdahalecilik arasında bir fark görmemektedirler.³⁵ Buna örnek olarak da bazı ulaşım işletmeleriyle diğer kuruluşların devletleştirilmesi gösterilmektedir. İzmir İktisat Kongresi'nde işaret ve şikayet edilen en önemli konulardan birisi, yerli tüccar ve sanayicinin desteğinin olmaması idi. Halbuki daha İttihat ve Terakki zamanından itibaren azınlık burjuvazinin yerine yerli burjuvazinin ikame edilmesi düşünce ve teşebbüsü vardı. Bunun devamı olarak İzmir İktisat Kongresi'nde yerli sanayici ve tüccarın desteklenmesi konusunda bir tavsiye kararı alınmıştır. Böylece tüccar, sanayici devlet destekli ve içe dönük bir yapılanma içine girmiştir. Özetle ekonomik devlet müdahalesi, 1923-1931 arası liberal olarak nitelendirilse de daha başlangıçtan itibaren mevcuttu. Bu müdahale konusunu 1914'te hatta 1908'e kadar götürenler bulunmaktadır.³⁶

Türk tarihinde, devletçilik dönemi adıyla bilinen 1930'ların iktisadî politikaları kapitalist olmayan kalkınma stratejisinin bir örneği olarak yorumlanmıştır. Krizin Türkiye'deki hükümeti, hem mevcut konumu savunmaya hem de aktif tedbirler almaya sevk etmiştir. Gelişmeler yeni iktisadî mekanizmalara ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir. Ülkede, ekonomi düzeyinde dış işlemlerin sıkı bir biçimde denetlenmesi ve sanayiî devletçi politikalarla korunması gerekliliği üzerinde genel bir mutabakat da vardı.³⁷

Londra'da dünya iktisadî buhranının olumsuz etkilerini kaldırmak çarelerini aramak maksadıyla milletler arası bir İktisat Kongresi toplanmış ve bu toplantıya

³⁴ Hamitoğulları, a. g. b., s. 606-607.

³⁵ Kongar, a. g. b., s. 266-267.

³⁶ Aynı yer.

³⁷ Keyder, a. g. e., s. 84.

Türk temsilcileri de katılmıştır. Bu toplantı Türk endüstri hayatı bakımından önemlidir. Çünkü toplantıda bilhassa Alman delegeler buhranın sebebini tarım memleketlerinin endüstrileşme arzusu olarak göstermişler, Türkiye'nin endüstrileşme emellerini kötüyeyici ifadelerde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Türkiye bir an önce endüstrileşmesi gerektiğini idrak ederek 1933'de Sümerbank'ı ve 1935'te Etibank'ı kurarak birinci beş yıllık endüstri programını uygulamaya koymuştur.³⁸

Neticede 1931'de yapılan Cumhuriyet Halk Fırkası kurultayında parti programının ilkelerinden biri olarak kabul edilen devletçilik, özel girişimciligi sosyal sistemin temel unsuru olarak saymak ve "ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber", mümkün olduğu kadar zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde, bilhassa iktisadi sahada, devleti fiilen alâkadar ettirecekti. Böylece devlet, özel girişimin gücünün yetmediği sanayi işletmelerini kuracak ve işletecekti. 1935 yılında devletçilik parti programında yeniden tanımlanmış ve devletin kamu düzeninin gerekli kıldığı hallerde özel girişimi denetlemesi devletçiliğin kapsamına alınmıştır. 1937 yılında yapılan bir anayasa değişikliği ile devletçiliğin Türk devletinin temel özelliklerinden biri olduğu ifade edilmiştir.³⁹

1939 yılında dünyadaki ekonomik durumu incelediğimizde Türkiye'nin Sovyet Rusya ve Japonya'dan sonra sanayideki üretim artışında dünyanın üçüncü ülkesi olduğu görülür. Kaldı ki yeni Türkiye'nin Osmanlı Devletinden borçlu ve dışa bağımlı bir bütçe devraldığı, ülkenin çağına göre ilkel kalan usullerle çalışan bir tarım ülkesi olduğu, ulaşımdan fabrikalara kadar her türlü yatırımın yeni hükümetin bütçesinden yapıldığı ve o dönemde bütün dünyada yaşanan ekonomik krizin boyutlarının büyük olması nedeniyle bütün ithalat ve ihracat dengelerini alt üst olduğu düşünülürse bu sonuçların⁴⁰ başarılı sayılması gerekmektedir. Özellikle dış alımların azalmasıyla dış ticaret açığı yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Nitekim Echo de Paris Gazetesi, Türkiye'de ithalatın azalmasından övgüyle söz ederken bu girişimi, "*Garb Avrupası artık hayale kapılsın... Kendisine uzun zamanlar yarı müstemele vazifesi görmüş olan Türkiye'yi tamamen kaybetmiştir.*" sözleriyle⁴¹ izah etmektedir.

Türkiye'de devletçilik uygulamalarından en çok yararlanan kesim ilginçtir ki özel sektör olmuştur. Bu da Türk devletçiliğinin kendine özgü olması konusunda bir fikir verebilir. O dönem devletçiliği yalnızca iktisat alanında düşünülmemelidir. İçinde bulunulan şartlar, eğitim olmak üzere pek çok alanda merkezîyetçi politikaları zorunlu kılmıştır. Dönemin şartlarına göre bazen daha liberal bazen daha devletçi olunmuş ancak devletçiliğin etkisi az yada çok her dönemde hissedilmiştir.⁴²

Sonuç olarak; Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen Millî Mücadeleden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devletin bağımsız olarak yaşayabilmesi ve ilele-

³⁸ Trak, a. g. e., s. 479.

³⁹ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi, 1923-1950*, Ankara, 1982, s. 220.

⁴⁰ 1929 ile 1934 yılları arasında devlet gelirleri % 40'ın üzerinde bir artış göstermiştir. Bu gelirin gayri safi millî hasıla içindeki payı % 10, 8'e yükseldi. Bkz. Keyder, a. g. e., s. 88.

⁴¹ Özerkan, a. g. m., s. 624.

⁴² Aynı makale., s. 624-625.

bet payidar olabilmesi için tam bağımsızlık temel ilke olarak benimsenmiştir. Gerek Cumhuriyetin ilânı ve gerekse daha sonra gerçekleştirilen Türk İnkılabının asıl sebebi de budur. Atatürk, dünya üzerinde haysiyetle yaşayabilmek ve çağdaş medeniyet seviyesine ulaşabilmek için millî birlik ve beraberliğin önemini her fırsatta dile getirmiştir.

Atatürk'ün Devletçilik ilkesi, yeni Türk Devleti kurulduktan sonra zaruri ihtiyaçlardan doğmuştur. Halkın elinde yeterli sermaye birikiminin olmaması, devletin ekonomik hayata müdahalesini zorunlu kılmıştır. Bu yolda iktisadî faaliyetlere girilmesinde, halkın yararı devletin güçlenmesi düşüncesi hakimdir.

Daha Millî Mücadelenin en kızgın günlerinde Atatürk yeni Türk devletinde uygulanacak olan ekonomik politikanın çerçevesini çizmiştir.

Atatürk'ün devletçiliği, basit bir devlet müdahalesi olarak değerlendirilemez. Yani bir kesim oluşturmak veya özel kesime özendirici destekler sağlamanın ötesinde, yeni bir olgudur. Ekonomik olduğu kadar sosyal yönleri olan, ekonomik gelişmeyi, ekonomik bağımsızlığı gerçekleştirmeyi amaçlayan bir görüştür.

Türk iktisadî devletçiliği, tam çalışmayı, hızlı ve dengeli sermaye birikimini, dış ödemeler ve ticaret dengesinin teminini, dengeli gelir dağılımını, hızlı ve dengeli kalkınmayı, özel girişimin geliştirilmesini, yabancı sermaye ile iş birliğini amaçlamıştır. ⁴³ Ayrıca devletçilik programında, tarıma önem verilmekle birlikte sanayileşmeye ağırlık verildiği, kalkınmada önemli yeri olan alt yapının yeterli hale gelmesi için çaba harcandığı, kalkınmanın eğitimle desteklendiği, kalkınmanın sağlanmasında öz kaynakların kullanılması yoluna gidildiği ve halkın desteğinin alınmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

⁴³ Mustafa A. Aysan, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü", Atatürk Yolu, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1987, s. 81.